

שמירת מנהגי עדות מול אחדות ההלכה

עיון במשנתו ההלכתית של הרב עובדיה יוסף

מבוא

לאחרונה אנו עדים לגל של כתיבה עיתונאית וספרותית המבקש לתאר את דמותו של הרב עובדיה יוסף בעבור ציבור שנפגש עם הרב רק בזירה הפוליטית של תנועת ש"ס. אחד הבולטים בתחום זה הוא העיתונאי והמבקר אדם ברוך. בספרו **דור יום** (ירושלים תש"ס) הוא מקדיש פרק שלם לדמותו של הרב יוסף על פי פסיקותיו, כאשר "אחת השאיפות של דיון זה הינה לפענח מתוך פסיקות הרב יוסף את עמדתו הממשית". מקצת מסקנותיו של ברוך לוקות בהכללות, אך עינו צדה את עיקרי התופעות העולות מספרי הרב יוסף: הגאווה הספרדית בנוסח "החזרת עטרת ר' יוסף קארו ליושנה", פרגמטיזם הלכתי, אחריות ציבורית וכוח דהיתרא.

ואולם, תחום אחד שאינו בולט לעין כל (גם לא לעיני ברוך) וטרם זכה להתייחסות, אך מצוי בכתיבתו של הרב יוסף, הוא היחס שלו למסורות של עדות שונות.

בחלקו האחרון של מאמרי הקודם¹ תיארתי את ניסיונותיו של הרב עובדיה יוסף לעצב מנהג אחד לכל עדות הספרדים, המזרחיים ויוצאי צפון אפריקה.² לדוגמאות שהבאתי שם (הברכה על הדלקת נרות שבת, אמירת "ברוך הוא וברוך שמו") אפשר לצרף עוד דוגמאות רבות,³ אך העיקרון נשאר אחד: ההלכה הספרדית בארץ ישראל מתגבשת על חשבון הגיוון העדתי.

במאמר זה אבקש להציג את דרכו של הרב עובדיה יוסף ביחס לגיוון המנהגים מול אחדות ההלכה, תוך עיון במספר סוגיות. לאחר ניתוח דרכו, אנסה לנסח את מגמתו העקרונית

1 "להחזיר עטרה ליושנה" – מאבקי חוץ ופנים של הרב עובדיה יוסף, **אקדמות**, ח' (כסלו תש"ס), עמ' 23-9.

2 במאמר הנ"ל השתמשתי במינוח "כור היתוך" ביחס למפעל זה של הרב יוסף. את הרעיון לנכס את המינוח ה"בן גוריוני" לרב יוסף למדתי משיחה ארוכה שקיימתי עם ד"ר צבי זוהר לפני פרסום מאמרי הקודם **באקדמות**. בהזדמנות זו אני מבקש לפרוע חוב מן המאמר הקודם ולהודות לו על כך, ועל נכונותו לסייע בלב חפץ.

3 אזכיר לדוגמה את העמידה בעשרת הדברות, פסק שעורר התנגדות גדולה בקרב רבני צפון אפריקה ויכול לפרנס דיון עצמאי. כמו כן ר' הלן על הויכוח בעניין ברכת ההלל בראשי חדשים.

בנושא זה.

הרקע ההלכתי: תשובות רבי יוסף קארו

בבואנו ללמוד את הרקע הרעיוני שהנחה את הרב עובדיה יוסף בנושא שלפנינו, עלינו לחזור לדמות ההלכתית של הרב יוסף קארו, שהרב עובדיה יוסף מדגיש את היותו "מרא דאתרא" של ארץ ישראל, ואת מפעלו שלו כהולך בעקבותיו.

הרב קארו התמודד עם שאלות שנבעו ממפגש בין מנהגים שונים, שהתעוררו ביותר בתקופה שלאחר גירוש ספרד. בידינו שתי תשובות של הרב יוסף קארו שאינן תואמות זו את זו, וכפי שנראה, בשתייהן נמצא המפתח להבנת גישתו ההלכתית של הרב עובדיה יוסף. נביא, אם כן, את שתי התשובות בזו אחר זו.⁴

התשובה הראשונה מופנית ל"שישי הנבון ה"ר טודרוס". הרב טודרוס שאל את הרב יוסף קארו בנושא היתר שנהגו במקומו בעניין הקשור לדיני טרפה:

ועכשיו יש מגמגמים בדבר, ואומרים מאחר שבאשכנז היו נוהגים לאוסרם לגמרי, אפילו בבהמת ישראל, שקהל הקדוש קהל אשכנזים ראוי להחזיק במנהג אבותיהם ולאסור אותה, ושמה שהתירו אותה עד היום שלא כדין עשו, ולכן ביקש ממני הה"ר טודרוס הנזכר למעלה להודיעו איזה הדרך ישכון אור.

השאלה של הרב טודרוס נשאלה מהעיר פוליבנא (=פלבן, בתחומי בולגריה של היום), עיר שאליה היגרו יהודים מהונגריה בשנת 1526, והצטרפו לקהילות הספרדים שהגיעו למקום לאחר גירוש ספרד.⁵ בשנה זו היה הרב קארו עדיין בניקופול, עיר סמוכה לפוליבנא ובה ריכזו גדול של יהודים.⁶ וזו לשון התשובה:

יש לאדם לילך אחר מנהג המקום שדעתו להשתקע שם, בין לקולא בין לחומרא... ואם כן, בנדון דידן, כשבאו האשכנזים למלכות הוזה, יש להם לנהוג כמנהגי מקומות אלו ולא כמנהגי מקומות שיצאו משם. ואם יטעון טוען ויאמר הני מילי ביחיד הבא לידור במקום שיש בה ישראלים רבים,

4 בחרתי לפתוח בתשובה המאוחרת מבחינת הסידור הפנימי בספר. אין בידינו פרטים מדויקים על זמן של התשובות. כידוע, הקובץ כולו נערך זמן רב אחרי פטירת הרב קארו, והסדר הפנימי אינו ערוך בצורה כרונולוגית.

5 ח' ביינארט, **אטלס כרטא לתולדות עם ישראל בימי הביניים**, ירושלים 1981, עמ' 66-67.

6 צ' ורבובסקי, **רבי יוסף קארו**, ירושלים תשנ"ו (תרגום לעברית), עמ' 98, כותב: "ניסיון לקבוע תאריכים מדויקים שבהם שהה מחייב קריאה כה שרירותית של העדויות שלפנינו עד כי יא נכון יותר לוותר עליו". מכל מקום, ודאי שבשנה המדוברת שהה מרן בניקופוליס, כפי שמוכח ורבובסקי עצמו שם.

דכיוון דיחיד הוא יש לו לבטל מנהגו מפני מנהגם, אבל כשנמצא במקום שנוהגים להקל קהל מסוים שבאו ממקום שנהגו להחמיר, אינם בטלים לגבי מקום שהלכו שם, וצריכים הם להחזיק כמנהג אבותיהם שהחמירו על עצמם. איכא למימר דליתא, אלא כשם שיחיד צריך לבטל מנהג מקום שיצא משם לגבי רבים דמקום שהלך לשם, כך רבים צריכים לבטל מנהג מקום שיצאו משם לגבי מקום שהלכו לשם אם הם מרובים מהם.

ובנדון שלפנינו עדיפא מינה, שבתחילה באו ספרדים ואשכנזים לדור בפליבינ"א, והספרדים היו מרובים על האשכנזים, והיה לאשכנזים לנהוג כמנהג הספרדים בין להקל בין להחמיר, וכמו שהוכחתי, וכן עשו. הגם כי אחר כך באו עוד אשכנזים אחרים ונתוספו על הראשונים, לעולם הספרדים מרובים. ואפילו אם היו מתרבים האשכנזים על הספרדים צריכים האשכנזים לנהוג כמנהג הספרדים, לפי שהאשכנזים הראשונים שבאו בטלו לגבי הספרדים ההם, והיו צריכים לנהוג כמנהגם כמו שהוכחתי, אם כן הווה ליה כולם כספרדים, וכל האשכנזים הבאים אחר כך בטלים.

ומכל מקום, מכל מה שכתבתי לעיל נתבאר דפשיטא מביעתא בכוחא שהאשכנזים הדרים בפליבינ"א מותרים לאכול מבריקת הספרדים, ולא עוד אלא שאם באו להחמיר על עצמם אינם רשאים, מפני הלעז ומפני המחלוקת, כי גדול השלום שעליו העולם עומד. הנראה לעניות דעתי כתבתי אני, הוא המדבר הצעיר העלוב יוסף בכמה"ר אפרים קארו וזה"ה.⁷

התשובה השנייה נכתבה לקהילה שנוהגת כמנהג הרמב"ם במשך דורות, ועכשיו נתקלו בקהילה שגרה בתוכם הנוהגת כמנהגי הר"י והרא"ש (מבעלי התוספות). ייתכן מאוד שמדובר על מפגש בין שתי קהילות ספרדיות שהתגלגלו משני חלקי ספרד: קהילת אראגון, שהקפידה על מנהגי הרמב"ם, וקהילת קסטיליה, שהושפעה מפסקי הרא"ש ובעלי התוספות. וזו לשון השאלה והתשובה:

ילמדנו רבנו, קהלות שנוהגים כהרמב"ם ז"ל בקולותיו ובחומרותיו דור אחר דור, מהו לכוף אותם לנהוג כהר"י וזולתם מהאחרונים המביאים הסברות, או דילמא היזהרו מנהג אבותיכם, ואם רבו במלכיות רבים מהו.

תשובה: מי הוא זה אשר ערב אל לבו לגשת לכוף קהילות שנוהגים כהרמב"ם ז"ל לנהוג כשום אחד מן הפוסקים ראשונים ואחרונים... ומה אם בית שמאי דאין הלכה כמותם, אמרו אי כבית שמאי כקוליהון וכחומריהן, הרמב"ם ז"ל אשר הוא גדול הפוסקים וכל קהילות ארץ ישראל והאראביסטאן והמערב נוהגים על פיו וקיבלוהו עליהם לרבן, מי שינהג כמוהו בקולותיו ובחומרותיו למה יכפוהו לזוז ממנו, ומה גם אם נהגו אבותיהם ואבות אבותיהם שאין לבניהם לנטות ימין ושמאל מהרמב"ם ז"ל.

ואפילו רבו באותה העיר קהילות שנוהגים כהרא"ש וזולתו, אינם יכולים לכופף למיעוט הקהילות שנוהגים כהרמב"ם ז"ל לנהוג כמותם. וליכא משום לא תתגודדו, והואיל וכל קהל נוהג כמנהגו הראשון, הוזה ליה כשתי בתי דינים בעיר. והנ"ל כתבתי הצעיר יוסף קארו.⁸

על פני הדברים צפה ועולה סתירה בין שתי התשובות. בתשובה רי"ב נוקט הרב קארו עמדה הדורשת מקהילה חדשה להתערות במנהגי הקהילה הוותיקה, ולעומתה בתשובה ל"ב הוא מקבל את אפשרות שימור הגיוון במנהגי הקהילות. ניסיונות שונים נכתבו כדי לישב את שתי התשובות. התשובה המתקבלת ביותר היא שהרב יוסף קארו השיב לפי תיאור המציאות שעליה הוא נשאל. בתשובה ל"ב הוא נשאל על קהילות שנוצרו מחדש באימפריה התורכית לאחר הגירוש, לשם הגיעו קהילות בעלות מסורות שונות בו זמנית. ואילו בתשובה רי"ב מדובר על העיר פליבינא (בבולגריה של היום) ששם היתה קהילה ספרדית עתיקה, והצטרפו אליה בני אשכנז.

העולה מתשובה זו הוא שהעיקרון של "קמא קמא בטיל" הוא הקובע, ורק במקום שהתערובת נוצרה יחד יש מקום להמשיך ולנהוג בשני המנהגים.

כאמור, בפסקים רבים הרב עובדיה יוסף משתמש בשתי פסיקות אלה, אך כפי שנראה הוא משתמש בהן לפי הצורך, לעתים לחיזוק השוני בין העדות ולעתים לאיחוד ההלכה על פי הנהגה הספרדית.

לפני שאגש לניתוח עמדתו של הרב עובדיה יוסף, ולניסיון לעמוד על תפיסתו העקרונית, אני מבקש להציג שתי עמדות קוטביות בסוגיה זו, ששלטו בימי שיבת ציון והקמת המדינה, וכפי שנראה הזינו את הרב עובדיה יוסף. רקע היסטורי זה יקל על הבנת דרכו של הרב יוסף.

הרקע ההיסטורי: מסורת הפסיקה בארץ ישראל ביחס למיזוג העדות

במסורת הפסיקה בתקופת העליות הגדולות שהגיעו לאחר התעוררות הציונות ובראשית המדינה, ישנן שתי מגמות עיקריות: מגמה המבקשת לאחד את כל הפזורים, גם בהלכותיהם ובמנהגיהם, ומגמה המבקשת לשמר את גיוון המנהגים וההלכות עד לעתיד רחוק יותר. לצורך הדגמת שתי המגמות, בחרתי בשני חכמים המשקפים בעניין זה שני קטבים: הרב בן ציון חי עוזיאל (1880-1953) והראי"ה קוק (1865-1935), שניהם רבנים ראשיים בארץ ישראל בתקופות שונות.

א. הרב עוזיאל ודגל אחדות ההלכה

פעולותיו של הרב עוזיאל לאיחוד העדות והמנהגים באופן מעשי-הלכתי בראשית שנותיה של המדינה ניכרו בכל תחום שבו עסק: בתקנות בתי הדין, בפסקים רבניים, ובעולם המנהגים של בית הכנסת והבית.⁹ אחד ממקומות המפגש שמזמין חיכוך גדול בין העדות הוא בית הכנסת. בכל מקום שבו היה מפגש בין עדות בבית הכנסת נוצרה מחלוקת, שנפתרה בדרך כלל על ידי פיצול הקהילה. הנושאים השנויים במחלוקת היו נוסחי התפילה, הגיית המלים ומנהגים שונים. בכל אחד מהם השתדל הרב עוזיאל למזער את נקודות החיכוך, ולהביא למנהג שכולם יכולים לדור עמו בכפיפה אחת.

באחת מתשובותיו, בעניין נוסח ספירת העומר, אומר הרב עוזיאל: "וכיוון שבבית הכנסת שלנו מתפללים הרבה אשכנזים בלילי שבת, ולא רצוי שמצווה זו שנאמרת בציבור יתפלגו בה זה אומר בכה וזה אומר בכה... מצאתי לטוב שגם אנו ננהוג כמנהגם של הגאונים שנזכר בסידורו של רב עמרם גאון".¹⁰ ובסיום התשובה כותב הרב עוזיאל כך: "ובכלל שיטתי היא לקרב עד כמה שזה מותר בשינויי נוסחאות שבין הספרדים והאשכנזים בדבר דמינכר, ולמנוע על ידי כך תמיהות ושאלות".

הרב עוזיאל חזר פעמים רבות על שיטתו ומגמתו, כשטענתו העיקרית היתה שיש צורך לבנות חברה אחת בארץ.¹¹

הדוגמה הבאה מבטאת יפה את עומק הבעיה, ואת פתרונו של הרב עוזיאל:¹²

בשנת תרצ"ט (1938), כמה ימים לאחר חג הסוכות, נשאל הרב עוזיאל, שכיהן אז כרבה של תל אביב, את השאלה הבאה:

רב נהוראי! שאלה שאיל קמן: היות שבימינו ברוך ה' נתרבה היישוב בארצנו הקדושה, כן ירבו, נתקבצו לכאן אחינו מכל פזורי הגולה, עם מנהגיהם המיוחדים בתפילה, וכיוצא, כפי שכל אחד קבל מאבותיו, וכפי שכבר הורגל מכל ימיו, וכל אחד מחבב את מנהגי אבותיו שלא לזוז מהם.

9 הרחבתי על כך במאמר שיחדתי לרב עוזיאל: "אחדות האומה בשדה ההלכה" (קובץ מאמרים בהוצאת יד בן צבי, בהכנה).

10 נתפרסם בספרו של הרב 'נסים, שו"ת יין הטוב, סימן ד'. הרב עוזיאל טען שכך הוא הנוסח בסדר רב עמרם גאון, אך הרב נסים מוכיח שמה שחשב הרב עוזיאל שכתב הגאון הוא רק הוספת המהדיר (האשכנזי) שמילא את החסר בדברי הגאון על פי המסורת הרגילה בידו, אך מסורת הגאונים היא בדיוק כפי המנהג הספרדי.

11 על השיקול העדתי כגורם מאחד או מפריד בפסיקה ר' הרב רצון ערוסי, "הגורם העדתי בפסיקת ההלכה", דיני ישראל, י' - י"א (תשמ"א-תשמ"ג), עמ' קכ"ה - קע"ה.

12 שו"ת עוזיאל בשאלות הזמן, סימן ב'.

והנה בחג הסוכות בנענועי הלולב. ראיתי כי מנהגייהם שונים וחלוקים בהרבה: הללו נוהגים לנענע פעם אחת בהודו, תחילה וסוף. והללו ב' פעמים בכל פעם כשחוזרים ואומרים הודו; הללו מנענעים יחד עם הש"ץ, והללו מחכים עד שהש"ץ יגמור, ואחר כך מחכה הש"ץ עד שהציבור גומר; הללו נוהגים שהש"ץ ינענע גם ביאמר נא כי לעולם חסדו; הללו נוהגים להתחיל מרוח מזרחית והללו מדרומית. ומתפללים כולם יחד בבית הכנסת אחד, וכל אחד נוהג כמנהגו, וטובה יוצאת מזה ששורר השלום. וכמו כן חלוקים בתפילה ופיוטים ונפילת אפיים. וכו' וכו'. ועד כמה שאפשר נוהגים בכל דבר כל אחד כמנהגו. והם מעשים בכל יום ואין פרץ וגו' ושלום ושלווה. אבל יראתי אולי יש לחוש בזה משום לא תתגודדו (יבמות, י"ג).

"נענועי הלולב" נחשבים לאחד הטקסים המייחדים את תפילת חג הסוכות. כל אחד אמור לנענע את לולבו כנגד ארבע רוחות השמים. אלא שהטכניקה כיצד לבצע נענועים אלה איננה אחידה.¹³ כפי שעולה מן השאלה, התמונה המצטיירת כאן היא של שוק. כל אחד מחזיק במנהג אבותיו, ואין שום עשייה משותפת בבית הכנסת. השואל מדגיש שהגיוון הזה לא מפריע לאיש, ולהפך – כולם חיים עם זה בשלום. רק הרב מעורר את השאלה של "לא תתגודדו" – שזוהי הוראה המבקשת ליצור מנהג אחיד לקהילה.

הרב עוזיאל, שאליו מופנית השאלה, מאריך בהסבר מתי יש חיוב לאחד את המנהגים ומתי מותר לכל עדה לשמור על מנהגיה. להלן סיכום דבריו (מחולקים לסעיפים על ידי):

1. מכל האמור למדנו שלא הותר לעשות אגודות אגודות, אלא רק בכגון קהילות האשכנזים וספרדים שהן נפרדות במנהגייהם ומצוינות בתור חטיבות מיוחדות, וגם זה במחלוקת הוא שנוי, ולדעת המרדכי מותר לכל אחת מן הקהילות לשנות מנהגן אם דעתם נוטה אחריהם.
2. וכיוון שמותר, ממילא יוצא דמצווה מן המובחר היא להתאחד, ולזה צריך לשאוף ולהתפלל שה' אחד יאחד את כולנו לעבדו בלב אחד ובאחדות המעשה והדיבור.
3. אבל ודאי שאסור משום לא תתגודדו להוסיף עוד קרעים על גבי קרעים ולהתפלג לאגודות אגודות, ואין ישראל נגאלין עד שיעשו כולם אגודה אחד (ילקוט עמוס, ט'). כתבתי זאת ללמד שגם בשני בתי כנסת נפרדים לשתי קהילות אסור להתפלג במנהגייהם בכל ענייני תורה ומצווה, ומזה נלמד במכל שכן שאסור לנהוג מנהגים שונים בתפילות ומעשה המצווה בבית הכנסת אחד, שזה הוא לכל הדעות בית דין אחד בעיר אחת פלג מוריין כן ופלג מוריין כך, שאסור לכל הדעות משום לא תתגודדו, וקרוב הדבר לומר

13 הוויכוח על כיווני הנענוע בלולב עתיק מאוד, ומושפע גם מיחסי היהודים לסביבה הנוצרית. ראה מ"ב לרנר, "בשמים ובארץ ובד' רוחות העולם", ע"צ מלמד (עורך), ספר זכרון לבנימין דה פריס, ירושלים תשכ"ט, עמ' 101-109.

שיש בזה משום מצווה הבאה בעברה.

4. ...ועל כל פנים, מכל האמור ומדובר מתברר הדין באר היטב: שכל חילוקי מנהגים בתפילות, מעשי המצוות והוראות חלוקות בעניינים ציבוריים שנעשים בפומבי בבית הכנסת אחד, הם בכלל אזהרות לאו דלא תגודדו; וקרוב הדבר לומר שזה הוא בגדר מצווה הבאה בעברה, וברור הוא שאין זה מצווה מן המובחר, ואדרבה מצווה עלינו לקיים ולהבליט בכל מצבינו ועבודותינו לצור ישענו אחדות עם ישראל ותורתו, שבה מתפאר בעמו. וכמה גדולים ועמוקים דברי רז"ל שאמרו: תפילין של הקדוש ברוך הוא כתיב בהם ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ, שהקדוש ברוך הוא משתבח בשבחייהו דישאל: אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם, שנאמר 'שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד', ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם, שנאמר 'מי כעמך ישראל גוי אחד בארץ' (ברכות, ד').

הרב עזיאל קובע שרק לגבי קהילות המוגדרות באופן מובהק כנבדלות (כמו אשכנזים וספרדים) יש מקום לדון אם להתפלל בנפרד. ואפילו ביחס אליהן, טוען הרב עזיאל שעל פי חלק מהפוסקים אין חיוב לשמור את מנהג הקהילה המקורית, ומותר לאחד את המנהגים. כתוצאה מכך הוא קובע שאם יש היתר להתאחד, חייבים לבחור באלטרנטיבה זו, וליצור בית כנסת אחד לכולם. מובן מאליו שאין מה לדבר על ריבוי מנהגים בתוך אותו בית כנסת. לדעתו, תפילה "פלורליסטית" זו היא "מצווה הבאה בעברה" – ביטוי תלמודי הבא לומר שלמעשה המצווה אין ערך דתי.

שיטתו זו של הרב עזיאל הביאה אותו לנסות ליצור אחדות בעולם ההלכה והמנהג בכל תחומי החיים: בדיני שחיטה, בעולם בית הדין, בהגיית העברית, בתפילה ועוד.¹⁴

ב. הראי"ה קוק ודגל שמירת הגיוון בהלכה

בקוטב השני נמצאת העמדה המבקשת לשמור על המנהגים העדתיים (והת-עדתיים). דגלם של התומכים בדרך זו הוא "אל תיטוש תורת אמך". אחד מנושאי הדגל הראשונים של עמדה זו בתקופת שיבת ציון השלישית היה הרב אברהם יצחק הכהן קוק. בנושאים הלכתיים חוצי עדות, החזיק הרב קוק בעמדה החד משמעית שכל עדה חייבת לשמור על מנהגיה ולא לסטות ימין ושמאל.

ד"ר אלימלך וסטרייך פורס במאמר מיוחד את נושא המפגש בין העדות השונות ביחס

14 ור' להלן, ליד הערה 15.

למעמד הנישואין של האישה בישראל.¹⁵ לאחר סקירה של המדיניות ההלכתית שרווחה בכל תפוצות ישראל בשאלות של מונוגמיה, ייבום, ואיסור גירושין שרירותיים, הוא ניגש לשאלת המפגש בין העדות בארץ ישראל (פרק ד' במאמר). בסעיף הראשון מציג וסטרייך את עמדתו של הרב קוק, תחת דגל הפלורליזם. הוא מראה שגם בנושא הגנת מעמד הנישואין של האישה נקט הרב קוק בגישה פלורליסטית מובהקת, הדורשת להניח לספרדים להרבות נשים כמסורתם, ומתנגד לכפיית המסורת האשכנזית עליהם. בהמשך מציג המחבר גם את גישתו של הרב קוק להגייה העברית ולגיוון השחיטה, שכולם ביחד משקפים דמות המבקשת לשמור בתוקף על מנהגי אבות. אדגים את שני הנושאים האחרונים בדברי הרב קוק – ההגייה בתפילה והשחיטה.

בניגוד גמור לגישות הלאומיות (שראינו בדברי הרב עוזיאל), הרב קוק כותב ביחס להגייה בתפילה "אל תיטוש תורת אמך"¹⁶

ואף על פי שהורגל פה בארץ ישראל ליתן יתרון להמבטא הספרדי, זהו רק שיש לו איזה חן ויופי מיוחד, אבל עיקר יתרון מבטא הוא דיוקו בחילוק האותיות והנקודות, ובה המבטא הספרדי אינו מגיע גם להמבטא האשכנזי, וקל וחומר שהמבטא התימני הוא משובח מכולם, שמדקדק לחלק הרבה בין כל אות ותנועה בדיוק נמרץ, חלילה למי שהוחזק בו לעזוב אותו ולהחליפו במבטא אחר פחות מדויק ממנו בכל דברים שבקדושה.

...וה' יתברך יהפוך שפה ברורה במהרה לכל העמים לקרוא כולם בשם ה', והיה ה' אחד ושמו אחד, וישראל גוי אחד בארץ יאשר על ידי אורו של משיח צדקנו בשוב ה' שבות עמו, וישיבו שופטינו כבראשונה ויועצינו ככתחילה, וכל ישראל יעשו אגודה אחת בלא שום פירוד ושינוי כלל, על פי הוראת בית דין הגדול אשר ישב בלשכת הגזית בבית קדשנו ותפארתנו שיבנה במהרה בימינו אמן, ועד העת המאושרה הזאת חייבים אנו לקיים הזהרו במנהג אבותיכם.

דוגמה נוספת וחריפה עוסקת בנושא השחיטה. הרב קוק התנגד לכל איחוד במנהגי השחיתות והבדיקות, ועמד בתוקף על קיומן של מערכות כשרות נבדלות. על פי אחת

15 א' וסטרייך, "הגנת מעמד הנישואין של האישה היהודייה בישראל: מפגש בין מסורות משפטיות של עדות שונות", פלילים, ז' (דצמבר 1998), עמ' 273-347. אני מודה לו על שהפנה את תשומת לבי לדיון זה שבמאמרו.

16 דברי הרב קוק נשתמרו במספר מקומות: חוברת **קול תורה**, אב תרצ"ג; **שו"ת אורח משפט**, אורח חיים, י"ז; הסכמת הרב קוק לספרו של הרב עוזיאל **משפטי עוזיאל**; **שו"ת דברי חכמים**, אבן העזר, י"ז. זהו אחד מפסקי ההלכה של הרב קוק שהציבור החרדי אימץ והרבה לצטט. הכולט שבמצטטים הוא מי שהיה ראש העדה החרדית, הרב יצחק וייס, שעד כמה שיכולתי לברוק לא מזכיר את הרב קוק בשום מקום אחר מלבד מקרה זה, וגם כאן אינו מזכירו בשם אלא בכינוי: מהרי"א (**שו"ת מנחת יצחק**, חלק ג', סימן ט').

האיגרות¹⁷ מתברר שעיתון "החרות"¹⁸ פרסם מאמר חריף בשם "שגגת רב", שמזדעק נגד הפלגנות שבדברי הרב קוק. הוא משיב באורך רוח ובאהדה גדולה לכותבי המאמר, ומנסה להסביר מדוע אין לדעתו שום פלגנות בשיטתו:

אמת הדבר שהגלות גרמה הרבה לחילופי ההוראות והמנהגים... אבל לא על ידי זלזול במסורת מורשת אבות נוכל לתקן דבר זה... אבל אם על ידי זלזול והקלת ראש בענייני דת יפרצו הגדרים שגדרו אבות, אין זה בניין של אחדות כי אם אנדרלמוסיה וערבוביה...¹⁹

אחת האיגרות של הרב קוק בנושא זה משנת תרע"ג (1913), מופנית לרב עוזיאל,²⁰ שכנראה ביקש לאחד את השחיטה,²¹ כפי שנראה להלן. הרב קוק כותב: "על דבר איחוד השחיטה בכלל, אם נסכים ככה, הלא צריכים הכנה רבה, בין מצד עמקי ההלכות בין מצד חפץ הקהילות, וכל מגמתי היא אחדות ושלוש בישראל בעזרת ה' יתברך".

באיגרת אחרת מאותה שנה מגיב הרב קוק על דברי ביקורת שנשמעו כלפיו בעקבות הנחיה שנתן לאשכנזים שלא לקנות בשר מספרדים:²²

אל תיפול ברוחך חביבי, אם על פי המסורת יהיו קיבוצינו, שבאו מגלילות שונים, ושחיי הדת נפתחו אצלם בצורות שונות, צריכים להחזיק כל אחד במנהגיו ומסורותיו, ממה שלבך יהמה איכה תשוב אלינו האחדות הלאומית. כי שתי תשובות בדבר. האחת, אין חילוקי ההוראות והמנהגים השונים פוגמים את האחוה, בזמן שכל אחד מכבד את המסורת של חברו.

ועוד יש בחילופי הגוונים משום עושר רוח המתקבץ בצורה הרמונית בכללות האומה.²³

עשר שנים אחר כך אנו קוראים איגרת שכתב הרב קוק לקהילה התימנית ברחובות, ובה הוא מנסה לפייס אותם על שחשו נפגעים מהוראות להבדיל בין העדות:

וכל זמן שלא בא ההסכם מכללות חכמי ישראל לאחד את ההוראות והמנהגים, אסור

17 **אגרות הראיה**, ב', ירושלים תשכ"ב, איגרת תקס"ה.

18 החל להופיע בירושלים בשנת תרס"ט (1909), והיה מקורב לרעיונות הלאומיים החדשים.

19 **אגרות הראיה**, שם.

20 **אגרות הראיה**, ב', איגרת תקנ"ט (מחודש תמוז תרע"ג).

21 עדות על רצונו של הרב עוזיאל נשתמרה בספר **משואה לדור**, עמ' פ"ו, שבו מתוארת ישיבת מועצת הרבנות הראשית שדנה בהצעת הרב עוזיאל לבטל את השחיטה הספרדית. הרב צ"פ פרנק התקומם נגד הצעה זו.

22 הראי"ה קוק, **אגרות הראיה**, ב', איגרת תקס"ו. האגרת נכתבה למר ישראל טלר בשנת תרע"ג.

23 פרופ' מ' חלמיש השווה דברים אלה לדברי בעל ערוך השולחן (הקודם בחצי דור לרב קוק), שהשווה את ריבוי הדעות בתורה לסימפוזיה: "ותפארת השיר היא כשהקולות משונים זה מזה וזה עיקר הנעימות". ההערה מובאת אצל ד' שפרבר, **מנהגי ישראל**, ג', ירושלים תשנ"ד, עמ' כ"ה, הערה 22. שפרבר דן שם ביחסו של הרב קוק למנהג ומביא מקורות רבים, בחלקם אשתמש בהמשך מאמרי.

לכם ואסור לנו לזוז ממנהגי אבותינו, ומוכרחים אנו לחזק כל אחד את המסורת שלו, עם כל הכבוד שאנו רוחשים למסורת וההוראות של העדות האחרות.²⁴

עמדתו של הרב קוק ביחס לשמירת המנהגים עוררה עניין רב בזמנו, ועוד יותר לאחר זמנו, כשהפך להיות הסמל והדמות של מי שפעל במלוא העוז לאחדות האומה, ושהרבה לכתוב רעיונות בדבר האחדות הכוללת.²⁵ במקורות שאנו מביאים ניכר שהרב קוק הפריד בין שאיפותיו האוטופיות, שכל העם ינהג במנהג אחיד, לבין ההנחיה האופרטיבית שלו לכל העדות: אל תשנו מנהג אבותיכם.

עמדתו של הרב עובדיה יוסף: בין איחוד ההלכה לבין שמירת הגיוון בין העדות

ננסה כעת להבין היכן ממוקם הרב עובדיה יוסף ביחס למגמות של הרב קוק ושל הרב עוזיאל. כפי שנראה, העיון בתשובותיו חושף תמונה מורכבת, שלפיה הרב יוסף עושה שימוש בשני הדגמים שראינו, והשיקולים המנחים אותו הם הצורך והמגמה שאליהם הוא חותר. לאחר שננתח כמה מתשובותיו, ננסה לאפיין את מגמתו הכללית, ולעמוד על היבט נוסף במה שכונה "כור ההיתוך הספרדי".

מגמה א': שמירת הגיוון

1. שמירת המסורת הספרדית בניני ייבום

במאמרי הראשון על מפעלו של הרב עובדיה יוסף²⁶ הזכרתי את מאבקו נגד תקנת הרבנות האוסרת ייבום ומחייבת חליצה. באחת מתשובותיו הוא תקף באופן חריף את עמדתו הוותרנית של הרב עוזיאל, ותמך במישרין בגישה הפלורליסטית של הרב קוק. מדובר על תשובתו בעניין תקנות הרבנות הראשית משנת תש"י (בראשות הרב הרצוג והרב עוזיאל), שקבעו שבבתי הדין יקיימו רק חליצה ואסרו את הייבום.²⁷ הרב יוסף, שכינה אז כדיין בפתח תקוה, התקומם נגד התקנה שביטאה את עליונות ההלכה האשכנזית, וסירב לקבלה. בין יתר דבריו הוא כתב:

24 **אגרות הראיה**, ד', ירושלים תשד"ס, אגרת א קס"ד (מחודש שבט תרפ"ג).

25 ר' על כך במאמרו של נ' אריאל, "אינטגרציה בהגותו של הרב קוק בגישתו המעשית לחברה ולתרבות", ב' איש שלום וש' רוזנברג (עורכים), **יובל אורות**, ירושלים תשמ"ה, עמ' 129-152.

26 ב' לאו, "על משמרת אעמודה להחזיר עטרה ליושנה", מ' בר-און (עורך), **אתגר הריבונות – יצירה והגות בעשור הראשון למדינה**, ירושלים תשנ"ט, עמ' 214-227. בינתיים יצא מאמרו של א' וסטריין (הנ"ל) ובו הוא מרחיב גם בנקודה זו, ומטפל היטב בעמדתו של הרב יוסף בתשובה זו.

27 ר' את תיאור העניין במאמרי (לעיל, הערה 1), עמ' 128-219.

ומה שכתבו חברי ונשיאי הרבנות הראשית לישראל בהסכמתם הנ"ל: ומשום דרכי שלום ואחדות במדינת ישראל שלא תהיה התורה כשתי תורות, לכן גוזרים לאסור לגמרי מצוות ייבום, וחייבים לחלוץ דווקא, במחילת כבוד תורתם הפריזו על המידה בזה, ואין דבריהם נכונים כלל, שהרי מעשים בכל יום בכמה הוראות בדיני שחיטה וטרפות ושאר ענייני איסור והיתר, וכן בהלכות שבת וטהרת המשפחה, כל קהילה נוהגת כמנהג רבותיהם, הספרדים כדעת מרן המחבר השולחן ערוך, והאשכנזים יוצאים ביד רמ"א, וכן נוהגים בחילוקי הנוסחאות, והמבטא בתפילה ובקריאת התורה. ובצורת הכתב של ספרי תורה תפילין ומזוזות, וכיו"ב, ולא חששנו מעולם שעל ידי כך תהיה התורה כשתי תורות, מכיוון שהדבר ידוע שכל אחד יש לו על מה שיסמוך שנוהג מנהג אבותיו, ואלו ואלו דברי אלוהים חיים. וכן כתב הגרא"י קוק באגרות ראה (סי' תרי"א), להזהיר שלא לקנות בשר כשר מאטלזי הספרדים, מפני חילוקי ההוראות והמנהגים שבין חכמי ספרד לרבני אשכנז, ושאינן זה דבר חדש, שכשם שבכל מקום בחו"ל שהספרדים והאשכנזים דרים יחדיו, מחולקים האטלזים שלהם מפני זה, והוא הדין כאן בארץ הקודש. וכן היה נהוג פה עיר הקודש ירושלים תיבנה ותיכונן. אלא שכעת באו יחידים וביקשו לפרוץ גדרות עולם הללו, לכן הוכרחתי לעמוד כנגדם. ואין בזה דבר חס וחלילה נגד אחדות האומה ונגד דרכי שלום, כי הכל יודעים שכל אחד חייב להיזהר ולנהוג כמנהג אבותיו, משום אל תיטוש תורת אמן.²⁸

הרב יוסף מתאר את התקנה כנוגדת את המצב הרגיל ביותר בעם "שהכל יודעים שכל אחד חייב להיזהר ולנהוג כמנהג אבותיו". הוא תומך בעמדה של הרב קוק שמשמרת את חילוקי המנהגים בין העדות ולא חוששת כלל להיות התורה כשתי תורות.

כאמור, הרב יוסף לוחם את מלחמת כל עדות הספרדים ומבקש לשמור על האפשרות לייבם. אולם ההפרדה בין המסורת האשכנזית לבין המסורת הספרדית בסוגיה זו עומעמה על ידי רבני צפון אפריקה. מועצת רבני מרוקו דנה בנושא הייבום והחליצה באספה שנתית בחודש מרחשון תש"ט, וקיבלה החלטה שבאופן עקרוני הייבום קודם לחליצה, אך למעשה צמצמה את אפשרויות הייבום וכמעט רוקנה אותו מתוכן ומאפשרות של ייבום. חלק מהרבנים ערערו על ההחלטה, ובינתיים הגיעה למרוקו התקנה הנזכרת של הרבנות הראשית לישראל שאוסרת את הייבום לגמרי.²⁹ הרב יהושע מאמאן שליט"א, שהיה אז רב ודיין בעיר אספי

28 שו"ת יביע אומר, חלק ו', אבן העזר, סימן י"ד. הרב יוסף מתעלם בדבריו לחלוטין מההבדל בין תקנות בתי דין לבין התנהגות עדתית מגוונת בבתי כנסיות שונים. המגמה של תקנת הרבנות הראשית היתה לעצב מדיניות שיפוטית סטנדרטית שמאפשרת לנהל מערכת בתי דין משותפים לכל העדות. קשה מאוד לעשות זאת ללא האחדה של העמדות. דברי הרב קוק התייחסו לענייני שחיטה, תפילה וכדו', היינו לחיים האישיים ולא למערכת המשפטית. א' וסטרייך העיר על כך במאמרו הנ"ל, והציג את הקושי שבבניית מערכת מוסדית של בית דין שאינה מעצבת מדיניות אחידה.

29 שלבים אלה מתוארים אצל וסטרייך, הנ"ל, עמ' 333-334.

במרוקו, שלח מכתב לרב עוזיאל וביקש לברר את פרטי ההחלטה של רבנות ארץ ישראל. בספרו **שו"ת עמק יהושע** (חלק ג' סימן ל"ד) פרסם את תשובת הרב עוזיאל אליו, ובה מסביר הרב עוזיאל את הקלקול הגדול שיכול להיגרם אם יאפשרו את הייבום. בסיום המכתב ממליץ הרב עוזיאל לרב מאמאן ש"טוב הדבר שגם בקהילותיכם תתקנו כזאת, שהיא צורך השעה". לאחר שהרב מאמאן קיבל את תשובת הרב עוזיאל, הוא הקריא אותה בפני האספה השנתית של רבני מרוקו (סיון תשי"ב), ורבני מרוקו (בראשות הרב הראשי הרב שאול אבן דנאן) קיבלו על עצמם לאסור את הייבום על כל יהודי מרוקו, אלא אם היבמה מבקשת זאת. מכאן, שהקביעה שכל הספרדים עומדים כחזית בעמדה שייבום קודם לחליצה מתערערת בעקבות מועצת רבני מרוקו הנ"ל.³⁰

2. נוסח הכתובה הספרדי

דוגמה אחרת שייכת לתקופת עבודתו של הרב עובדה יוסף בבית הדין בפתח תקוה. הוא דן בשאלת נוסח הכתובה: האם צריך לכתוב "דחזי ליכי" או "דחזי ליכי מדאורייתא". הדבר תלוי במחלוקת ראשונים אם כתובה היא דאורייתא או דרבנן. דעת חלק מראשוני ספרד היא שאם כתב "מדאורייתא" אין השטר תופס, וכך פוסקים הספרדים למעשה.

כשהגיע הרב יוסף לפתח תקוה, ראה שכל הכתובות המודפסות הן על פי הנוסח האשכנזי: "דחזי ליכי מדאורייתא". והוא כותב: "ואנוכי העירותי בצדק שאינו נכון לכתוב כן בשטרי כתובות של הספרדים ועדות המזרח, דאנן בדין נקטינן כדעת הגאונים והרי"ף והרמב"ם וסיעתם, דכתובה דרבנן. וכן פסק מרן שקבלנו הוראותיו. אולם בהיות והיו מגמגמים בדבר ובאים בטענת מנהג, אמרתי לבאר דבר זה מפי סופרים ומפי ספרים".³¹ לאחר שהרב יוסף פורס את כל היריעה ההלכתית הוא מסכם:

ולכן בוודאי שאינו נכון כלל המנהג שנהגו לכתוב פה פתח תקוה דחזו ליכי מדאורייתא גם לבני הספרדים, וטעותא היא, כמו שכתבו הפוסקים הנ"ל, ואף שהאשכנזים יש להם על מה שיסמוכו לכתוב כן (אפילו בארץ ישראל), אנן בדין ואינהו בדידהו. וכמו שכתב בשו"ת דברי מלכיאל ח"ה (סימן ק') דבקהילה שיש שם ספרדים ואשכנזים, יש להורות להספרדים כמנהגם כהבית יוסף, ולהאשכנזים כמנהגם כהרמ"א. וכן כתב עוד שם (סי' רמ"ט), עי' שם. והדברים עתיקים. ואף על פי שעיר פתח תקוה נתייסדה מקרוב על ידי אשכנזים, כיוון שיש קהל ספרדים בפני עצמם, יש להורות להם כמרן מרא

30 רבני מרוקו עצמם המשיכו לדון ולהתפלמס בסוגיה, ובעיקר הרבנים שלום משאש והרב מאמאן. ראה **שו"ת שמש ומגן**, חלק א', סימן ח'; **שו"ת עמק יהושע**, חלק ה', אבן העזר, סימן י"א. סוגיה זו מצטרפת לשאלת טיב היחסים בין הרב יוסף לבין רבני צפון אפריקה, ועל כך ארחיב להלן.

31 **שו"ת יביע אומר**, חלק ג', אבן העזר, סימן י"ב.

דאתרא בארץ הקודש. וכמו שכתב בשו"ת אבקת רוכל (סי' רי"ב).

השורות הראשונות, שבהן הוא מבקש להניח לכל עדה להמשיך ולנהוג כמנהגה, תואמות את דבריו הקודמים, שעולים בקנה אחד עם הגישה של הרב קוק. אך השורות האחרונות מפתיעות וחשובות מאוד לענייננו. על פי העיקרון שעולה מפסיקת רבי יוסף קארו בשו"ת **אבקת רוכל** סימן רי"ב, ושאותה נהג הרב עובדיה יוסף לצטט רבות, יש למייסדים את הכוח המשמר, ומי שמתערב בהם "קמא קמא בטיל" (ר' עוד להלן). לפי זה היה צריך להורות בפתח תקוה לנהוג על פי המסורת האשכנזית, שהרי ראשוני פתח תקוה היו מהפרושים של ירושלים, ועובדה זו נהירה לרב עובדיה יוסף. אך הוא בוחר לאמץ את הפסיקה שרואה את הספרדים כקהל בפני עצמם, ולכן אינם מתבטלים.

3. התנהגות בחורי ישיבה ספרדים בישיבה אשכנזית

הימצאותם של בחורי ישיבה ספרדים בישיבות אשכנזיות מעוררת שאלות קשות של שמירת זהות נבדלת, כמסורת אבות, מול הרצון להתכולל ולהשתלב בחיים התרבותיים של הישיבה.³²

במספר תשובות מתייחס הרב יוסף לשאלות מעין אלה, ובכולן המגמה היא לבצר את זהותם הנבדלת של הספרדים ללא שום חשש של איסור "לא תתגודדו".

כך הוא נוהג ביחס לשאלה ששאלוהו בחורי ישיבה ספרדים הלומדים בישיבת חברון האשכנזית. השאלה היתה אם מותר להם להתגלח עד ראש חודש אב, או שעליהם לנהוג כמנהגי הרוב בישיבה ולהימנע מגילוח בכל ימי בין המצרים. אם הרב יוסף היה נאמן לשיטתו בעניין "קמא קמא בטיל" המוזכר לעיל, היה פוסק שהם נמצאים בקהילה אשכנזית, ולכן עליהם לנהוג כמנהג המקום. אך הוא מוכיח שאין כאן כלל דין של "לא תתגודדו".³³

נראה שמכיוון שהדבר מפורסם בכל תפוצות ישראל שהספרדים נוהגים כדעת מרן השולחן ערוך, ובני אשכנז יוצאים ביד רמ"א, וכל עדה קדושה יודעת שגם מנהגי העדה האחרת מיוסדים על אדני פז, ויסודתם בהררי קודש, ואלו ואלו דברי אלוהים חיים, לפיכך אין בזה איסור משום לא תתגודדו. וכיוצא בזה כתב הגאון רבי מרדכי בנט בשו"ת פרשת מרדכי (חלק אורח חיים, סימן ד'), בדין תפילין בחול המועד, שאף שבעיר אחת יש ספרדים ואשכנזים, והספרדים נוהגים שלא להניח תפילין בחול המועד והאשכנזים מניחים תפילין בחול המועד, מכל מקום אין בזה איסור משום לא תתגודדו, שיש לומר שאין איסור לא תתגודדו נוהג אלא בתחילת המחלוקת, ובבית דין אחד, שיש

32 מחקר ראשון וחשוב בעניין זה כתב י' לופו, "הצלת יהודי מרוקו לתורה", הוצאת תלמידים ממרוקו לישיבות ליטא לאחר השואה, פעמים, 80 (קיץ תשנ"ט).

33 שו"ת יחוה דעת, חלק ד', סימן ל"ו.

להם להשוות דעתם יחד; אבל בדבר שנחלקו בו הקדמונים, וכל אחד נוהג כדרך רבותיו, אין בזה משום לא תגודדו, וכל אחד צריך לקיים מנהג אבותיו, ואפילו בבית כנסת אחד.

דוגמה נוספת היא שאלת הנוהג שרווח בישיבות האשכנזיות להוציא את הציצית מחוץ למכנסיים. נוהג זה עומד בניגוד למסורת המקובלת בקרב פוסקים ספרדיים, בני כל העדות, שנהגו על פי הקבלה להכניס את הציצית, בבחינת "הצנע לכת עם אלוהיך"³⁴. הרב יוסף מחזק את בני הישיבות הספרדים שלא יעזבו את מסורת אבותיהם, ומצטט גם את רבו, הרב עזרא עטייה, "שבן ספרד שמוציא את ציציותיו יש לו לחוש משום מוציא לעז על הראשונים".

בנספח לדיון על הוצאת הציצית, מביא הרב יצחק יוסף דיון על הנושא "לא תגודדו" בהקשר של התנהגות ספרדי בישיבה אשכנזית. בין המקורות מביא הרב יצחק יוסף את תשובת אביו בעניין גילוח בין המצרים, שמסתמך על תשובת **שו"ת אבקת רוכל**, סי' רי"ב (ומתעלם מתשובה ל"ב!), ומזה לומד גם לעניין הוצאת הציציות.

עד כאן מקצת דוגמאות שבהן הרב יוסף הביע עמדה המאפשרת גיוון מרבי בהלכה, מתוך מגמה לשמור על מסורת הספרדים בחברה אשכנזית, ותוך הסתמכות על שיטתו של הרב קוק המאפשר גיוון הלכתי.

מגמה ב': איחוד ההלכה ושמירה על עליונות ההלכה הספרדית

לעומת תמיכה חד משמעית זו בעמדתו של הרב קוק, אנו מוצאים פסיקות אחרות של הרב עובדיה יוסף, שמהן עולה התייחסות הפוכה לחלוטין: הסתמכות על תשובת הרב יוסף קארו ב**שו"ת אבקת רוכל**, סימן רי"ב, המחייבת את היחידים לסגל לעצמם את מנהג המקום, והתנגדות לדבריו של הרב קוק.

1. המחלוקת על השחיטה

34 ר' **שו"ת ציץ אליעזר**, חלק ח', סימן ג', שמסביר את ההבדל בין הספרדים לאשכנזים. על תשובה זו הגיב בחריפות רבה הרב זילבר **שו"ת אז נדברו**, חלק ג', סימן מ"ג. ור' מכתב תגובה שכתב לו הרב ולדנברג **שו"ת ציץ אליעזר**, חלק י"ג, סימן ה' (ושם עונה הרב זילבר ומודה במקצת). הרב עובדיה יוסף פורס את הסוגיה **שו"ת יחווה דעת**, חלק ב', סימן א', ובנו, הרב יצחק יוסף סיכם את הנושא ב**בילקוט יוסף**, שארית יוסף, חלק א', עמ' ק"נ-קנ"ז. תשובה תקיפה מאוד לחיזוק העמדה הספרדית ונגד הביקורת של הרב זילבר, כתב הרב יצחק ברדע, **שו"ת יצחק ירנן**, חלק א', סימן ט"ו. ויכוח זה מעניין גם מנקודת מבט אחרת – היחס של הרב עובדיה יוסף לכתבי האר"י שאינם עולים בקנה אחד עם פסקי השולחן ערוך. כאן הוא מכריע באופן פשוט שהוא מעדיף את המסורת של האר"י, אך אין בפסקיו עקביות בעניין זה. יחס הרב יוסף לקבלה מצריך דיון נפרד ואכמ"ל.

הרב יוסף נשאל על ההתנהגות הראויה לספרדי שמוזמן לסעודה אצל אשכנזים שאינם מקפידים על שחיטת "חלק". בדבריו הוא מתאר את השתלשלות חילופי ההלכות בין אשכנזים לבין ספרדים, ואת יתרונו הברור של המנהג הספרדי, במיוחד בארץ ישראל. ראשית הוא מבאר שמערך הכוחות בארץ ישראל הוא ברור ומוכרע, כפי שמצא בדברי הרב בנימין נבון:

שפה עיר הקודש ירושלים התושבים הוותיקים היו רק מקהילות ספרד, ורק מזמן הרב המופלא ר' מנחם מנדל תלמיד הגר"א התחילו לבוא מעט מעט מאחינו בני ישראל האשכנזים, עד שנעשה קהל גדול בפני עצמו, ואפילו הכי, כי יהיה להם דבר למשפט באים לפני בית דין הספרדים, ורק מזה כשתי שנים שפרצה מחלוקת והושיבו בית דין בפני עצמם מעדות האשכנזים, ולפיכך יש להם לנהוג כמנהג הספרדים.

מכאן מגיע הרב יוסף לאיגרתו של הרב קוק הנ"ל, אלא שהפעם הוא תמה על דרכו:³⁵

ומה מאוד תמהני על הגרא"י קוק ז"ל באגרות ראייה (סי' תרי"א) שכתב שיש להזהיר ולהודיע לבל יקנו האשכנזים בארץ ישראל בשר משחיטת הספרדים, מפני חילוקי ההוראות, ושאינן זה דבר חדש, שכשם שבכל מקום בחו"ל שהספרדים שרויים עם האשכנזים המקילים, מחולקים מטעם זה, הוא הדין כאן גם כן בארצנו הקדושה, וכן היה המנהג בירושלים, אלא שבאו יחידים לפרוץ גדר ועמדתי כנגדם, ואין בזה נגד אחדות האומה ודרכי שלום, כי הכל יודעים שכל אחד חייב להיזהר במנהג אבותיו, משום אל תיטוש תורת אמך. עד כאן (ור' באגרות ראייה הנדפס מחדש חלק ב', סי' תקס"ה ותקס"ח). וכנראה שנעלם מעינו הבדולח תשובת מרן אבקת רוכל סי' רי"ב הנ"ל, ודעת האחרונים ז"ל. ומה שהביא שנהגו כיוצא בזה בחו"ל, לא שמיה מתיא [אינה ראייה], דהתם כשבאו קהל גדול בבת אחת, שאז יש לכל עדה לנהוג כמנהג אבותיה, דהיינו הספרדים כדעת מרן, והאשכנזים כדעת הרמ"א. וכמו שכתב גם כן בשו"ת דברי מלכיאל חלק ה' (סי' ק' וסי' רמ"ט). מה שאין כן בארץ ישראל, שהיישוב הוותיק היה מהספרדים, על האשכנזים לנהוג כדעת הרמב"ם ומרן, וכמו שכתב בשו"ת הלכות קטנות (בקונטרס הגיטין סי' ו'), שהגאון מהר"ם בן חביב, אב בית דין ירושלים, היה נוהג לכתוב בגיטי האשכנזים כמנהג הספרדים, הואיל והם נמשכים אחרינו גם לענין דיני טרפות. עי' שם.

הרב יוסף אינו מקבל את העיקרון של הרב קוק שיש להשאיר כל עדה במנהגי אבותיה, אלא דורש עליונות למסורת הספרדית, בטענה שהיתה מקובלת בארץ ישראל לפני העליות האשכנזיות.

35 שו"ת יביע אומר, חלק ה', יורה דעה, סימן ג'.

2. נוסח התפילה הספרדי קובע

באותו אופן הוא מתייחס לעניין חילופי הנוסחים בתפילות. כידוע, כל מי שביקש לשמור על גיוון המנהגים, הביא בשם האר"י את שנים-עשר השערים שיש בשמים כנגד כל אחד משבטי ישראל. אלא שהרב יוסף מוכיח בתשובה, על פי הרבה פוסקים אחרונים (אשכנזים וספרדים), שהשער של תפילת הספרדים מיוחס יותר, וכל השבטים יכולים להיכנס בו, ולכן אשכנזי יכול להתפלל בנוסח ספרדי, אך ספרדי אינו יכול לשנות לנוסח אשכנזי (או לנוסח "ספרד" האשכנזי).³⁶ באופן מעשי הוא הורה כך למנהל בית ספר בעפולה, שבו הורגלו התלמידים להתפלל בנוסח "אחיד", הוזה לחלוטין לנוסח ספרד ולא למנהג הספרדים. הרב יוסף שלל זאת, ודרש "להחזיר עטרה ליושנה, ולהנהיג בבית ספרם להתפלל בנוסח הספרדים וכמנהגם, וישאו ברכה מאת ה'".³⁷

כך גם בפסיקתו לאישה אשכנזית שנישאת לספרדי. הוא מורה לה לנהוג כמנהגי בעלה, לא רק בגלל שאישה חייבת במנהגי הבעל, אלא גם כי מנהגי הספרדים הם העיקר בארץ, והכל מתבטלים אליהם.³⁸

ובאותו עניין: בנו של הרב יוסף, הרב יצחק יוסף, כתב בספרו "ילקוט יוסף":³⁹ "ספרדייה שנישאת לאשכנזי אין ראוי שתבשל בבית בעלה אורז לעצמה, ובבית הוריה מותר לה לאכול אורז וקטניות (ואינה רשאית להקל לאכול בשר "כשר")." אבל המקור שהרב יצחק יוסף ציין להלכה זו (**שו"ת יביע אומר**, חלק ה', סימן ל"ז) עוסק בדין אישה אשכנזית הנישאת לספרדי, שמחויבת לנהוג כמנהגי בעלה בין להקל ובין להחמיר, והבן המשיך (על פי דעתו, או שמא כתב זאת על דעת אביו?)⁴⁰ וכתב את הדין ההפוך, של אישה ספרדייה הנישאת לאשכנזי, אך היחס אינו סימטרי, והעדיפות שיש למסורת הספרדית ברורה לגמרי.

36 על "שנים עשר השערים" ומציאותו של השער השלושה עשר כתב מ' חלמיש, "שלושה עשר שערים שברקיע", **דעת**, 22 (תשמ"ט) עמ' 147-151 (ונדפס עתה גם בספרו: **הקבלה בתפילה בהלכה ובמנהג**, רמת-גן תש"ס, פרק רביעי). הוא מצביע על הדור הראשון של החסידות כמפתח את השער הזה כנתיב לקבלת נוסח האר"י.

37 וחזור על פסקו גם ב**שו"ת יחוה דעת**, חלק ג', סימן ו'.

38 **שו"ת יביע אומר**, חלק ה', אורח חיים, סימן ל"ז. את הנושא הזה סיכם הרב א' וסרמן במאמרו "אשה בית אישה", **תחומין**, ט"ו (תשנ"ה) עמ' 301-308.

39 חלק ה' (מועדים), ירושלים תשמ"ח, עמ' שנ"ד.

40 כבר העיר על כך הרב מ' הררי בספרו **מקראי קודש – הלכות יום הכפורים**, עמ' ק"מ-קמ"א, הערה ל"ב, שהרב עובדיה יוסף אמר לו שדברי בנו, הרב יצחק, מעולם לא זכו להסכמתו אלא לברכתו בלבד, ושאכן בכמה מקומות פסק שלא כדבריו (הרב וסרמן הביא דברים אלה בהערה 9 של מאמרו הנ"ל). אבל כנגד שמועה זו עומדים מכתבים רבים שבהם הרב עובדיה יוסף סומך בשתי ידיו על כתבי בנו, ורואה אותו כמוציא לאור של פסקיו.

3. ברכת הלל בראש חודש

הרב יוסף אינו מתייחס כמיעוט רק לעלייה האשכנזית, אלא כולל גם את העולים מצפון אפריקה ומארצות המזרח (בגדד ואיראן). הוא מחייב את העולים משם להימנע מברכה על ההלל בראשי חודשים (בניגוד למנהגם):

הוריתי מכבר לאנשי פרס ומרוקו שעלו לארץ ישראל, שלא יברכו על קריאת ההלל בראש חודש, אף על פי שמנהגם בחו"ל היה לברך עליו, וכבר העיד מרן השולחן ערוך (סי' תכ"ב) שבכל מלכות ארץ ישראל וסביבותיה המנהג שלא לברך על קריאת ההלל בראש חודש, וזאת על פי דין רבנו הגדול הרמב"ם, מרא דאתרא, דסבירא ליה (בסוף הלכות ברכות, ובפרק ג' מהלכות חנוכה הלכה ז') שהואיל וקריאת ההלל בראש חודש אינה אלא מנהג (תענית, כ"ח, ע"ב), אין לברך על המנהג. והואיל ואלה שזכו לעלות לארץ ישראל, על דעת שלא לחזור לחו"ל, נעשו כתושבי ארץ ישראל ממש, בין להקל בין להחמיר, הא ודאי שאין להם להיכנס בספק ברכות לבטלה, ואסור להם לשנות מן המנהג של ארץ ישראל ולאפוקי מדברי החולק על זה ומחזיק בכל תוקף במנהגם שבחו"ל. ואין דבריו נכונים כלל. ובפרט במקום איסור ברכה לבטלה. ושומע לנו ישכון בטח.⁴¹

"לאפוקי [להוציא] מדברי החולק על זה" – כוונתו בראש וראשונה לרב שלום משאש, רבה של ירושלים, שעלה ממרוקו ונחשב כמי שעומד בתוקף על שמירת המסורת המרוקנית גם בארץ ישראל.⁴²

4. הנחת תפילין של יד מיושב

בדרך כלל הפתרון להכפפת כל העדות (בעיקר יוצאי ספרד) למסורת אחת, נמצא בפסיקותיו של הרב יוסף קארו בשולחן ערוך, שכל עדות הספרדים קיבלוהו כשליט על: "ויוסף הוא השליט". אולם ניתן למצוא גם פסיקות שבהן הרב עובדיה יוסף מבטל מנהגי עדות לא על פי פסיקותיו של הרב יוסף קארו, אלא מכוח המנהג הרווח בקרב הספרדים בארץ ישראל. כך לדוגמה לגבי מנהג המרוקנים להניח תפילין של יד בעמידה. נעניין במה שכתב רבה של ירושלים, הרב שלום משאש:⁴³

לא אכחיד שאף שראיתי לחכמים ואנשי מעשה ברור הקודם שמניחים של יד מיושב,

41 שו"ת יביע אומר, חלק ח' אורח חיים, סימן נ"ו.

42 ר' שו"ת תבואות שמש, אורח חיים, סימן ס"ח, וחזור ומדגיש זאת בסידורו זרח השמש, עמ' ד', עמ' ז', עמ' 410. מחלוקת זו דורשת לימוד מיוחד, הן מצד העניין של ברכה על המנהג, והן מצד הטענה של הרב יוסף שהמנהג המקובל בארץ ישראל הוא לא לברך על המנהג, ועוד חזון למועד.

43 שו"ת תבואות שמש, אורח חיים, סימן ס"ז.

אך כל שאר העם לא הקפידו על זה, ותכף שנכנסים לבית הכנסת, בעודם עומדים, לובשים טלית ותפילין, הכל עומד וביד גלי... מזה מוכח דהמנהג כהרמ"א וסיעתו.

גם בן דודו, שהיה רבה של חיפה, הרב יוסף משאש, מעיד על כך:⁴⁴

המנהג הפשוט במזרח ובמערב להניח שתייהם מעומד, ורק אחדים ונער יכתבם הם שנהגו כן, שלמדו כן מאיזה שדר"ים מתחסדים. ואני מכד הוניא טליא [בצעירותי] שלמדתי בשולחן ערוך ובש"ס עניין זה, עומד במנהגי ככל המון ישראל להניח שתייה מעומד.⁴⁵

הרב יצחק יוסף,⁴⁶ בנו של הרב עובדיה, מקבל את המסורת הקבלית להניח תפילין של יד מיושב, כנגד המסורת האשכנזית,⁴⁷ ומוסיף:

"ספרדי המתפלל אצל אשכנזים יניח תפילין כנזכר, אף שהאשכנזים מניחים גם תפילין של יד מעומד, ואין בזה משום לא תתגודדו". ובהערה הוא מבאר מדוע אין בזה משום "לא תתגודדו": "דמלבד שכל אחד מניח תפילין בפני עצמו, ולא ניכר הדבר, עוד בה דבחילוקי המנהגים ליכא משום לא תתגודדו".

סיכום: מגמת העל של הרב עובדיה יוסף

ראינו אם כן שמגמות הגיוון וההאחדה משמשות אצל הרב עובדיה יוסף בערבוביה. כפי שכבר רמזנו, דומה כי אליבא דהרב יוסף אין מגמה עדיפה כשלעצמה, אלא מגמת העל

44 שו"ת מים חיים, חלק ב', אורח חיים, סי' צ"ג.

45 מ' חלמיש הקדיש לנושא תפילין של יד מיושב מאמר מיוחד: "שאלת הנחת תפילה של יד מיושב – מעמדו של הזוהר מבחינה פסיקתית", תרביץ, ס"ג (תשנ"ד), עמ' 249-265 (נדפס גם בספרו הקבלה, לעיל, הערה 36, פרק שישי), ובו הוא מקבל את העדויות שהספרדים נוהגים לישיב בהנחת תפילין של יד, ואינו מזכיר כלל את המקורות הצפון אפריקאים (להוציא עדות אחת מג'רבה). בעל הקונטרס דברי שלום ואמת מגזים וכותב (עמ' כ"ו): "מנהג רוב הספרדים" להניח במעומד. ונראה שזה אינו נכון, שהספרדים מחולקים ביניהם בין אנשי ארץ ישראל לצפון אפריקה.

46 ילקוט יוסף, שארית יוסף, חלק א' (הוספות על ילקוט יוסף), ירושלים תשנ"ה, עמ' שנ"ב-שנ"ג.

47 ישנן עוד דוגמאות שבהן הרב עובדיה יוסף מעדיף את המסורת הקבלית על מסורת הפוסקים, אפילו על פני השולחן ערוך. כך בעניין ברכת "הנותן ליעף כוח", שנאמרת בשם ובמלכות על פי הקבלה וכנגד השולחן ערוך, כך בכל ברכות השחר שמברך גם מי שלא נתחייב בהם, גם כן על פי הקבלה ונגד השולחן ערוך, וכך בהנחת תפילין של רבנו תם לכולם ולא רק למי שמוחזק בחסידות, ועוד דוגמאות שמצריכות כולן דיון נפרד שיעסוק בשאלת השפעת הקבלה על פסיקותיו הרב עובדיה יוסף. מ' חלמיש, הקבלה, עמ' 44, כבר העיר ש"המעייין בפסקיו של הרב עובדיה יוסף לא ימצא בעניין זה אחידות, משום שלרוב חשובים יותר בעיניו נימוקים הלכתיים, אלא אם כן מדובר בהוראה קבלית שנקלטה היטב. על כל פנים, מעניין לבדוק במדוקדק אם יש עקיבות פסיקתית בגישה שלו". בעזרת ה' נשתדל להגיע גם לעיון זה.

שקבע לעצמו – הצורך בשמירת זהות נבדלת ובעלת משמעות לבני עדות הספרדים – היא הקובעת.

בכל מקום שהרב יוסף רואה חשש להתבוללות של ספרדי בקהילה אשכנזית, הוא "מגייס" את החובה לשמור על מנהגי אבות ושולל את הטיעון של "לא תתגודדו". בכל מקום ששמירת הגיוון עשויה להחליש את המסורת הספרדית הארץ-ישראלית, הוא יפסוק שיש להורות כמרן.

הרב יוסף ער מאוד לשחיקה שקיימת בשמירת המסורת וביכולת לשמר מנהגי עדות. החלוקה לעדות ולתת-עדות מסוגלת להישמר בחברה מסורתית עם משמעת פנימית. יש חלוקות פנימיות נוספות, עד לרמת בית הכנסת הבודד הנוהג כמנהג שכונה אחת או על פי רב מסוים. חלוקות אלה נהירות ומוכרות לכל מי שגדל בתוך החברה הדתית, במיוחד במקומות בעלי צביון עדתי מובהק.⁴⁸ הרב יוסף חווה בתקופת העליות הגדולות את ההתרחקות ממסורת אבות, ובחר לחזק את השורות על ידי ייצוב דגם מאחד בדמותו של מרן הרב יוסף קארו.⁴⁹ בדרך זו ניתן לרכז את תתי הקבוצות ולעשותם לעדה אחת, גדולה ומשמעותית יותר – עדת הספרדים.

עליית היהודים מארצות האיסלאם בשנותיה הראשונות של המדינה יצרה, מעבר לחוויית המפגש עם התרבות הישראלית-אשכנזית, גם מפגש בין הגיוונים הפנימיים של העדה הספרדית.⁵⁰ עולים אלה, שברובם החזיקו במסורת עדתית מובהקת ומגדרית ביותר, מצאו עצמם במעברה עם בליל עדות ומנהגים שנאספו מכל פזורת השלטון המוסלמי: יוצאי מרוקו הכפריים עם האצולה העירונית, לצד יוצאי בגדד עם עולי ג'רבה, וכן הלאה. לכל תת-קבוצה היו החכמים שלה, והמסורת הקהילתית שהביאו עמם, שכללה ניגונים, טעמים ושלל מנהגים. המפגש המגוון הזה יצר בהכרח שאלות של שמירת מנהגים מול אחדות בהלכה. הרבה רבנים מקומיים, רבני בתי כנסת, שכונות ויישובים, המשיכו ללמד ולהטיף לשמירת

48 ככל שהחברה יותר מסורתית, כך נשמרות החלוקות הפנימיות שבין העדות. כחלק מתוצאות המודרנה, ניתן לרשום גם את התכהות הפערים בין הקבוצות הפנימיות הללו. ציבור ליטאי חרדי "מתון" לא ימהר להשיא את ילדיו עם בני עדה ספרדית או תימנית, אך לא יימנע מלהתחתן עם משפחות חסידיות. ככל שהמשפחה יותר מקושרת לעולם המודרני, היא שמה לעצמה פחות מגבלות במערכת היחסים שבין העדות. בציבור הציוני דתי יש אחוז גדול של נישואים בין עדות, דבר המעצים את שאלת הצורך (או היכולת) לשמור על מנהגי אבות.

49 יש מקום לבדוק את מעמדו של הרב יוסף קארו בפסיקה הספרדית בכלל ובארץ ישראל בפרט, ומתי וכיצד הפך להיות מרן. ר' במחקרים שבקובץ **רבי יוסף קארו**, ירושלים תשכ"ט, ובמחקריו של מ' בניהו המרוכזים בספרו **יוסף בחירי**, ירושלים תשנ"א.

50 על הגיוון שבעלייה מארצות האיסלאם, ר' מאמרו של י' צור, "העלייה מארצות האיסלאם", צ' צמרת וח' יבלונקה (עורכים), **הנשור הראשון תש"ח-תשי"ח**, ירושלים תשנ"ח, עמ' 58-82. ראוי לציין שהמסד והתקשורת (האשכנזיים) מעולם לא הבחינו בין תתי הקבוצות של העולים. ר' על כך בספרו של צ' צמרת, **עלי גשר צר**, שדה בוקר תשנ"ז, עמ' 79.

המנהג העדתי, בדרך שתיתן לעולים החדשים תחושת שייכות וחיבור מיידים.⁵¹ ד"ר נרי הורוביץ הגדיר את הרבנים בבתי הכנסת העדתיים כ"ספריות הזיכרון של יהודי המזרח".⁵² בהתבוננות ארכיאולוגית חשף הורוביץ את הרקע התרבותי-מזרחי, שהשתלב עם הרקע החברתי-ישראלי, ובהבשלה נכונה יצר את תנועת ש"ס.

על פי זה ניתן להבין את המגמה הכפולה של הרב יוסף בפסיקותיו. בהתייחסותו לשוני שבין האשכנזים לבין ספרדים הוא נושא את דגל הגיוון ושמירת העדתיות באדיקות: "כל קהילה נוהגת כמנהג רבותיהם, הספרדים כדעת מרן המחבר שולחן ערוך, והאשכנזים יוצאים ביד רמ"א, ולא חששנו מעולם שעל ידי כך תהיה התורה כשתי תורות".⁵³

ואולם, בהתייחסותו לשוני שבין העדות הספרדיות הוא מאמץ את הדגם המאחד, ומנסה ליצור מעין "כור היתוך" שמשותף את כל עדות יוצאי ספרד למסורת אחידה. בהלכות רבות הוא מנחה את שואליו (במיוחד אם הם מבני יוצאי ספרד) "לחזור" אל הנחיותיו של הרב יוסף קארו, גם אם הנחיות אלה אינן תואמות את מנהג אבותיו של השואל.

מגמה זו של הרב עובדיה יוסף מצטרפת לניסיון שנעשה בשנות החמישים והשישים לאחד את בני עדות המזרח, על מנת ליצור "ספרדיות" המשותפת לכל העדות בארץ ובפזורה.⁵⁴ נ' ליאון, במחקרו על הזהות המזרחית של תנועת ש"ס, מגיע למסקנה שההתפתחות החברתית המנסה לאחד את המזרחיים, מקבילה להתפתחות במעמדו של הרב עובדיה יוסף, החל מהפרסומים הראשונים בעיתון "קול סיני" בראשית שנות השישים ועד למעמד העל של שנות התשעים.⁵⁵ החיבור של המגמה החברתית עם המגמה ההלכתית מחייב עוד העמקה נוספת, ולא באתי כאן אלא להעיר על הקשר בין הדברים.⁵⁶

אחרית דבר: מחיר כור היתוך

- 51 תיאור ספרותי-פיוטי של חוויה זו כתב ח' סכתו בסיפור "שברי לוחות", בספרו **אמת מארץ תצמח**, תל-אביב 1997, עמ' 173-213.
- 52 נ' הורוביץ, "ש"ס והצינונות: ניתוח היסטורי", **כיוונים חדשים**, 2 (ניסן תש"ס), עמ' 30-60.
- 53 **שו"ת יביע אומר**, חלק ו', אבן העזר, סימן י"ד.
- 54 הראשון שהעיר על כך היה צבי זוהר במאמרו "חכמי התורה והמדרנה: על אורתודוקסיה, חכמי המזרח ותנועת ש"ס", מ' רוט (עורך), **הצינונות הדתית בראיה מחודשת**, עין צורים תשנ"ח, עמ' 175-161 (המאמר פורסם לראשונה ב**גליון**, ביטאון נאמני תורה ועבודה, שבט תשנ"ז, עמ' 8-22).
- 55 נ' ליאון, "ספרדים וחרדים – חקירה אתנוגרפית למשמעות השפעתה של תנועת ש"ס על הזהות המזרחית והחרדית והשיח אודותיהן", עבודת מאסטר, אוניברסיטת תל-אביב 1999. אני מבקש להודות למר ליאון על שסייע לי בליבון סוגיה זו.
- 56 כמעט מתבקש לצרף לכאן את הממד הפוליטי של יצירת תנועת ש"ס, אלא שאני מדיר עצמי מכך. רמז לכיוון זה ניתן לקרוא במאמרו של ש' פישר, "תנועת ש"ס", ע' אופיר (עורך), **חמישים לארבעים ושמונה**, ירושלים 1999 עמ' 329-337.

מפעלו ההלכתי-היסטורי של הרב עובדיה יוסף נעשה בעצמה הלכתית רבה, מתוך סמכותו הבלתי מעורערת.⁵⁷ ואולם, כמו במפעלים היסטוריים דומים, לא ניתן לתארם ללא התנגדויות מבית. בעניינים רבים, שנראים שוליים, מעורר הרב עובדיה התנגדות בקרב הרבנים המקומיים, המנסים לשמור על מסורת אבותם בידם. מבוכת רבנים אלה גדולה, שכן מחד גיסא הם יודעים שהרב עובדיה הוא זה שהעלה את קרנה של הרבנות הספרדית בישראל, החזיר עטרה ליושנה והעמיד את פוסקי ספרד ויוצאיה בשורה הקדמית של ההלכה, ובעיניהם הוא מרן החדש. מאידך גיסא, הם מרגישים פגועים מהתעלמותו של הרב עובדיה ממנהגים שהביאו עמם, ושאבותיהם נהגו בהם במשך דורות רבים.

דוגמה נפלאה להתרוצצות רגשית זו מצאתי לאחרונה בקונטרס של שלמה טולדנו, בן למשפחה מיוחסת במרוקו, שאסף את כל הפסקים שבהם הרב עובדיה ערער על מסורת מרוקו. הקונטרס נקרא: "דברי שלום ואמת",⁵⁸ ומטרתו: "לחיוזק כמה פסקי הלכות ברוח הפסיקה של חכמי צפון אפריקה, ממרוקו ועד לוב, נגד הערעור שיצא עליהם בארץ הקודש".

בהקדמה כותב המחבר:

סהדי במרומים כי אין אתי שום רצון ולא יכולת להתמודד עם פסקיו של מופת הדור הרב עובדיה יוסף. מי אני ומה אני כי ארהיב עוז להרוס אל הקודש. אך לא מדובר בי. קנוא קנאתי לכבודם של גדולי התורה והמאורות אשר העירו את עיני ישראל בצפון אפריקה למעלה מאלף שנים בלי הפסקה. הפסקים המקובלים על עדות המזרח הם כולם נכונים, אך לא פחות מהם גם ההלכה המקובלת על יוצאי צפון אפריקה. אלו ואלו דברי אלוהים חיים, וכל אחד חייב לצעוד בדרכי אבותיו.

אין מי שיכול לערער על מעמדו של הרב עובדיה יוסף בקרב כל עדות הספרדים. ההכפפה של כל עדות הספרדים למסורת אחידה מתבצעת בעזרת הכנסת הפסיקה של הרב יוסף לבתי הכנסת. דבר זה נעשה באמצעות שני דברים: סידורי התפילה, וספרי הפסיקה של בתי הכנסת.

57 ההוכחה הטובה לכך היא המאמץ שעושה כל מחבר ספר או חוברת כדי לקבל את הסכמתו של הרב יוסף. גם אם הספר יהיה מלא בביקורות על פסיקותיו של הרב יוסף, עדיין זקוק הוא להסכמתו. דוגמה לכך ראיתי בספר **יצחק ירנן** לר' יצחק ברדה, שהיה רב במושב שרשרת ונמנה עם יוצאי ג'רבה. בחלק א' (משנת תשמ"א) מופיע עמוד ובו מסירת הודעה מפי המחבר: "כי הייתי מחכה לקבל הסכמת מרן הגאון הראשון לציון שליט"א, והיות שנתעכבה להגיע... דין גרמא דעציראה שהספר הופיע בלתי ההסכמה הנ"ל, ועוד חזון למועד בחלקים הבאים אי"ה". בחלק ב' (משנת תשמ"ד) כבר מופיעה הסכמת הרב עובדיה, ללא דיונים בהלכה. ראוי לציין שחלקים גדולים מאוד מספרי הרב ברדה מוקדשים לערעור על פסקי הרב עובדיה, בעיקר סביב נושא יחסי הלכה וקבלה ומסורת מנהגי העדות.

58 הקונטרס עדיין בשלבי עריכה. תודתי לרבי מאיר אביטבול, מנהל הספרייה הספרדית בירושלים, שנתן לי לעבור ולהגייה את הקונטרס.

סידורי התפילה הרגילים בבתי כנסת ספרדיים בארץ ישראל היו מבית הדפוס של מנצור. היום יותר ויותר בתי כנסת רוכשים את סידור התפילה "יחווה דעת", המבוסס על פסקי הרב יוסף.⁵⁹ ספר ההלכה הרגיל בבתי כנסת ספרדיים היה ה"בן איש חי". היום יותר ויותר בתי כנסת לומדים את ההלכה מתוך סדרת הספרים "ילקוט יוסף", המתמצתת את כל פסיקותיו של הרב יוסף.

מהלך זה יוצר את הביסוס הקבוע לפסיקתו של הרב עובדיה יוסף, ומאפשר להניח שמעמדו כפוסק בלעדי לכל מקהלות הספרדים יישאר יציב לאורך ימים ושנים.

59 את כל היקף התופעה של "סידורי הרב עובדיה" סקר בהרחבה נ' ליאון בעבודתו הנ"ל (לעיל, הערה 55), פרק שישי.